

Gayrimüslim Cemaatlerde Muhafazakârlık

RIFAT N. BALI - ARUS YUMUL - FOTİ BENLİSOY

YAHUDİ CEMAATİNDE MUHAFAZAKÂRLIK

Yahudi cemaatinin gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet dönemindeki yaşamlarındaki en belirgin özelliklerinden biri cemaat içinde, kimi zaman usulüne uygun, kimi zaman tepeden inme yöntemlerle, iktidarı ele geçirmiş olan merkezî bir otoritenin "cemaatin geleceği" veya "cemaatin bölünmemesi" gibi son derece muğlak kavramları ileri sürerek cemaat mensuplarına aşırı uçlara savrulmayıp orta yolda ilerlemelerini telkin etmesidir. Yahudi cemaatinde rastılan bu muhafazakârlık biri siyasi, diğeri etnik ve kültürel olmak üzere iki ana nedenden kaynaklanmaktadır.

Cemaatin ana amacı iktidarla ve resmî mercilerle son derece uyumlu ilişkiler geliştirmek ve bu ilişkileri inkıtaat maruz kalmadan sürdürmektir. Bu nedenle cemaat yönetimi ve mensuplarının büyük çoğunluğu daima muhafazakârlığı temsil eden sağ eğilimli partilere oy vermişler, ender de olsa, yerel veya genel seçimlerde sağ çizgideki partilerden aday olmuşlardır. Siyasi eğilimin bu şekilde dile getirilmesindeki ana neden Soguk Savaş döneminden kalan bir hissiyatın Yahudi cemaati içinde yaygın olmasıdır. Genellikle serbest ticaret ve sanayicilikle meşgul olan Türk Yahudi toplumu nezdinde sol

"sermaye düşmanlığı" nı çağrıştırdığından cemaat mensupları genellikle statükoyu, muhafazakâr değerleri ve liberal bir ekonominin uygulamasını savunan sağ partilere meylenmişlerdir. Yahudi cemaatindeki muhafazakârlığın bir diğeri nedeni de etnosentrik bir bakış açısının egemen olmasıdır. Cemaat elitleri ve yönetimi için esas olan Türkiye'de vuku bulan herhangi bir siyasi iktidar değişikliğinin "Yahudi için iyi olup olmadığı"dır.

Buna bağlı olan bir diğeri neden ise cemaatin iç bünyesiyle ilgilidir. Nüfusu son derece düşük olan azınlık cemaatlerinin en büyük korkuları cemaatin uzun vadede yok olmasına yol açabilecek olan cemaat içi bölünme ve hizipleşme, bunun yanı sıra da, karma evliliklerin doğrudan sonucu olan asimilasyondur. Cemaat varlığının zayıflamasını ve nihai olarak erimesine yol açabilecek bu gelişmelerle karşılaşmamak için cemaat yönetimi ve seçkinleri mensuplarına daima "birlik ve beraberlik" içinde olunmasını vaaz ederler ve gençlere de tarihten ağır basan kültürel bir eğitim verirler. Bu eğitim kaçınılmaz bir şekilde muhafazakârlığın da içinde yer aldığı temel değerleri ve bu arada "otoriteye saygı ve itaat" i savunur.

Bu iki temel görüşten gücünü alan ve neredeyse bir içgüdü ve doğal refleks ha-

line gelmiş olan bir zihniyet sonucunda Yahudi toplumunun elitleri ve cemaatin ezici çoğunluğu, görünürde, apolitik bir tavır takınmaktadır. Günümüz Türkiye'sinin son derece yoğun siyasî ve entelektüel tartışmalarda ender de olsa rastlanan Yahudi asıllı yazar, araştırmacı ve öğretim üyelerinin ortak özellikleri Yahudi toplumunu şekillendiren ortak haleti ruhiyeden ve reflekslerden soyulanmış olmalarıdır. Bunun ana nedeni de toplumun elitlerinin ve liderlerinin davranış refleksleridir. Tarihsel nedenlerden ötürü en iyi savunmanın orta yolu izlemek, iktidar değişikliklerinde "gelen ağam, giden paşam", "hükümet işlerine karışmamak" siyasetini sürdürmek olduğuna inanmış olan cemaat liderleri bu standart davranış kodlarının dışına çıkıp herhangi bir eleştirel tavır sergileyen mensuplarından kendilerini uzakta tutmaya, cemaatin bu tür "aykırı" kişilerle ortak bir zeminde buluşmadığını belirtmeye gayret ve özen göstermektedirler. Bu fiiliyatta bir gayriresmî dışlamaya sonuçlanmaktadır. Bu nedenle cemaatin resmî yayın organı olan Şalom gazetesinin başyazılarına bakıldığında sık sık göze çarpan tavır siyasî ve entelektüel tartışmalara son derece uzak kalan, hatta ve hatta bu tartışmalar esnasında Cumhuriyet'in temellerine ve Kemalizme eleştirel yaklaşanları "Cumhuriyet'in temel değerlerini yıpratmak"la suçlayan bir tavidir. Bu nedenle cemaat elitleri, görünürde, Kemalizmin en saf şeklinin savunucularıdır. Cemaatin bu tavır sergilemesindeki en önemli bir diğer etken Türk Yahudi toplumu liderleri ve önde gelen işadamları tarafından 1989 yılında kurulan 500. Yıl Vakfı ile resmîyet kazanmış olan Yahudi cemaati-devlet ilişkilerinin bir birlik ve beraberlik havasında sürdürülmekte olmasıdır. Görünürde 1492 yılında İspanya'dan kovulan İspanyol asıllı Yahudilerin Anadolu topraklarına göç etmelerinin 500. yıldönümünü 1992 yılında kutlamak için

kurulan 500. Yıl Vakfı'nın esas amacı, Amerikan Yahudi lobisiyle uyumlu ve eklenmiş bir şekilde çalışarak, Amerikan Ermeni lobisinin 1915 Ermeni Tehciri'nin "Soykırım" olarak resmîyet kazanması için Amerika'daki girişimlerini önlemektir. Bu temel nedenden ötürü Türk Yahudi toplumunun liderleri 1990'lı yıllarda Türkiye'deki siyasî ve fikir dünyasının tartışmalarına katılmayıp seyirci konularını sürdürmüşler, fikir beyan etmek zorunda oldukları ender hallerde de devlet tarafından resmî olarak benimsenmiş görüşe uygun bir görüş beyan etmişlerdir. Tabii ki bu tür hallerde beyan edilen tavrın en önemli özelliği muhafazakârlıktır.

Türk Yahudi toplumunda muhafazakârlığın kendini en çok belli ettiği bir diğer vesile İsrail devletinin siyasetine ve Siyonizme bakıştır. İsrail devletinin siyasî ve askerî uygulamalarına ve Siyonizme eleştirel bakan, Yahudi olsun veya olmasın, herkes son derece duygusal ve fevri tepkilerle eleştirilmektedir. Bu kişinin Yahudi olması halinde tepki dışı vurulmakta, Yahudi olmaması halinde tepki alenileştirilmemektedir. Bu davranış tarzının yegâne izahı Türk Yahudi toplumunun 15.000 gibi son derece marjinal bir nüfusa sahip olması, diasporada yaşamının vermiş olduğu ruh haliyle de İsrail devletinin ve Siyonizmin uygulamalarına son derece pürten ve eleştiri kabul etmez bir bakışla bakmasıdır. Bunun nedeni de İslâm topraklarında küçük bir diaspora toplumu olduğunun, "karanlık anlardaki en son sığınma noktası"nın da İsrail devleti olduğunun akıldan çıkarılmasıdır. Bu nedenle İsrail devletini bir "hayat sigortası" ve "can simidi" olarak gören Türk Yahudi toplumu İsrail devletinin güvenliğinin ve mevcudiyetinin devamını her şeyin üstünde görmekte ve İsrail devletinin uygulamalarına karşı en ufak bir eleştiriye de bu nedenle kabul etmemektedir.

Gerek İsrail'de ve gerekse Fransa ve Amerika gibi önemli nüfusa sahip diaspora topluluklarında İsrail'e ve Siyonizme eleştirel bakan her türlü fikir akımına rastlamak mümkün olduğu halde son derece marjinal bir nüfusa sahip Türk Yahudi toplumunda böyle eğilimler "lüks davranış" sınıfına girmektedir. Bu tür bir fikri ataletten Türk Yahudi toplumunun ruhanî dünyası da mustarıptır. Burada da muhafazakâr bir ortodokslik her şeye egemendir.

ERMENİ CEMAMAATİNDE MUHAFAZAKÂRLIK

Muhafazakârlık, özellikle Yahudiler, Ermeniler, Yunanlılar, Süryanîler gibi yüz yıllar boyunca kendilerini özdeşleştirebilecekleri şiyast bir birimden yoksun yaşamış arketipik diasporaların bir özelliği olagelmıştır. Bu tip diasporalar ısrarla kutsal mitlerini korumuşlar ve kendilerine özgü dinlerinde yoğun bir kimlik kaynağı bulmuşlardır. Arketipik diasporaların etno-dinsel kimlikleri diğer tüm kimlik ve rollerinden daha önemli olmuştur. Dinî yapılar yüz yıllar süren bu dağılma süresince tek kalıcı kurucular olarak millî birliğin koruyucuları; dilin, kültürün, geleneklerin hem yaratıcıları hem de muhafızları olmuşlardır.

Oysa modernite geleneği sorgulayan seküler bir entelektüel sınıfın doğmasıyla olanaklı kılınır. 19. yüzyılda özellikle İstanbul Ermenileri arasında böyle bir sınıf ortaya çıkmıştı. Daha önce büyük ölçüde din görevlilerinin tekelinde olan kültürel ve düşünsel üretim, bir bölümü Batı'da eğitim görmüş, Batılı değerleri benimsemiş "laik entelektüeller" tarafından ele geçirilmekte, dinî mitler yerini seküler ideolojilere bırakmaktaydı. 20. yüzyılın başında yaşanan büyük travma modernitenin entelektüel damarını neredeyse bıçak gibi kesmişti.

Ancak başka bir damarın varlığı mo-

derniteyi değişik bir biçimde besliyordu.

Ermenilerin özellikle büyük şehirlerde yaşayan ve ticaretle uğraşan kesimleri ile sefaretilerde çalışanlar, Batı ile olan ilişkileri sayesinde Batılı etkilere açılmıştı. Ancak burada karşımıza çıkan siyasetten, ideolojiden ve felsefeden büyük ölçüde arındırılmış muhafazakâr bir modernlikti. Modern yaşam biçimlerine, giyim kuşam tarzına dayalı bir gündelik hayat modernliydi. Tutum ve değerler büyük ölçüde dönüştüme uğramamıştı. İtalyan moda kavramının büyük ölçüde moderniteyi ikame ettiği bir coğrafyada bu belki de olağan bir durumdu. Ancak bu durumu pekiştiren başka etkenler de mevcuttu. Cemaat gerçekliği, Osmanlı'da olduğu gibi hâlâ geçerliliğini koruyor, aileye, cemaate, karşı "görev" duygusu bireyselliğinin gelişmesine engel oluyordu. "Aynıtır, gereklidir, gelenektir" ilkeleri ve cemaat baskısı bireylerin davranışlarını kısıtlayıp, şekillendiriyordu. Etnik kültürü korumak ve cemaatin devamlılığını sağlamak, yani varolanı muhafaza etmek kaygısı ağır bastıyordu. İçinde yaşananlar geniş toplumun geçirdiği hızlı değişimlerden etkilenildiği ve geç modernitenin ontolojik güvenliğimizi sarsıp, sabit kimliklerimizi sorgulamaya açıp değişime uğrattığı, kimliklerimizin sembolikleştiği günümüz dünyasında, toplumsal olarak grup içi birincil ilişkilere, kültürel olarak kendi etnik sembollerine dayanan geleneksel kimliğin sürdürülmesi çabası hâlâ devam etmektedir.

Diğer doğu kiltiseleri gibi Ermeni kiltisesi de ontolojik varlık olarak cemaati görür ve bireyi cemaatin doğal üyesi olduğunu kabul eder. Batı kiltiseleri ise özellikle modern dönemde bireyle başlayıp cemaati bireylerin ortak hareket etme kararları sonucunda oluşmuş bir varlık olarak algılar. Buna bağlı olarak doğu Hıristiyanlarının cemaat kimlikleri batı Hıristiyanlarından daha güçlüdür. Güçlü bir cemaat duygusu ise muhafaza-

kârlığı besleyen önemli bir kaynaktır. Bireyi toplum içinde eritir, toplumsal değerler ve gereklilikler bireysel seçimlerden önce gelir.

Ancak muhafazakârlığı pekiştiren cemaatçilik sadece Ermenilerin kendi iç toplumsal yapılarıyla ilgili değildir. Geniş toplum gayrimüslimleri bireyler/vatandaşlar yerine aynı Osmanlı'daki gibi din/etnik bir cemaatin üyesi olarak algılamaya devam etmiş, hukuku ortadan kalkmış olan "millet" sistemi de facto olarak varlığını sürdürmüştür. Geçmişinde bireyler olmaktan ziyade cemaatler olarak algılanmış ve o cemaate mensup kişilerin edimlerinden toplu olarak sorumlu tutulmuş tüm diğer cemaatler gibi Türkiyeli Ermeniler de devletlerine bağlı "iyi vatandaşlar" olduklarını ispatlama çabasına giriştiler. Türkiye'deki siyasî hayata katılmaktan büyük ölçüde imtina ettikleri gibi Ermeni diasporasının siyasî hareketlerinden uzak durdular. Siyaseten görünmez kalmayı tercih ettiler. Diaspora Ermenilerinin Türkiye karşıtlığı üzerine kurulmuş hareketlerde yer almadıkları gibi bu tür hareketleri zaman zaman protesto ettiler; hak ihlalleri karşısında uzun süre sessiz kaldılar.

Çok partili dönemle birlikte Ermeniler genellikle sağ partilere oy verdiler. Demokrat Parti'nin azınlıklar açısından, Cumhuriyet Halk Partisi'yle kıyaslandığında, daha liberal bir milliyetçilik politikası uygulaması, ama daha da önemlisi CHP'nin azınlıkların nezdinde Varlık Vergisi'yle özdeşleştirilmesi bu tutumun temelini oluşturdu. Aynı zamanda sağ partilerin uyguladıkları ekonomik politikalar da özellikle burjuvazi açısından belirleyici bir etmendi.

Türkiyeli Ermenilerin diaspora siyasetinde yer almamaları veya alamamaları ve neredeyse içselleştirilmiş suskunlukları onların diaspora tarafından "muhafazakâr" olarak yaftalanmasını da beraberinde getiriyordu. Oysa bu bir yaşam strate-

jisiydi. Diğer gayrimüslimler gibi Ermenilere de geniş toplum tarafından şüpheyle yaklaşılmış, yerli yabancılar olarak algılanıp, devlete sadakatleri sürekli sorgulanmıştır. Siyasî muhafazakârlık özellikle İstanbullu Ermenilerin 19. yüzyıldan beri suçlandıkları bir tavır olagelmıştır. İstanbullu Ermenilerin seçkinleri ve cemaat yöneticileri hükümetle olan ilişkilerini bozmamak için soydaşlarının acılarına duyarısız kalmakla itham edilmişlerdir.

Susunluğun özellikle hak ihlalleri konusunda bozulması ancak "etnik olmanın" moda olduğu farklılığın cazibesine kapılma olarak adlandırılan eğilimin yaygınlaştığı, ötekiligin aniden keşfedilip, farklılığın sanat, edebiyat, müzik, mutfak, öğreti ve ritüeller aracılığıyla kültür süpermarketinde pazarlandığı 90'lı yıllarda gerçekleşti. Kamusal alanda temsil cemaatin sınırlarını bir ölçüde belirsizleştirip, geçürgen kıldı. Dış evliliklerin ve cemaat dışı birincil ilişkilerin oranı arttı, geleneksel kimlik sembolik kimliğe doğru evrilmeye başladı.

RUM CEMAATİNDE MUHAFAZAKÂRLIK

Son yıllarda Cumhuriyet döneminde azınlıkları konu alan çalışmaların sayısında büyük bir artış gerçekleşmiş olsa da, bunlar ağırlıklı milliyetçilik çalışmaları kapsamındadır ve esas olarak azınlıklara yönelik "Türkleştirme politikaları"nu konu edinmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalarda da azınlık cemaatler büyük ölçüde yekpare bir blok olarak düşünülmekte ve bunlar içerisindeki siyasal çelişki ve çatışmalar geri planda kalmaktadır. Bu durumu azınlıkların kendi iç çatışma ve gerilimlerini dışarıya karşı gizleme, ser verip ser vermeme tavrı da pekiştirmektedir. Dolayısıyla da milliyetçi yazında "imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış" yekpare bir düşman bütünü olan azınlık, "Türkleştirme politikaları"nu temel alan

çalışmalarda, bu sefer de monolitik bir mağdur özneye dönüşmektedir.

Azınlıkların Cumhuriyet dönemi fikri hayatı hakkında doğrusu pek bir şey bilemiyoruz. Elbette onlar da içerisinde yaşadıkları "çoğunluk"un toplumsal ve siyasal gündeminin bir parçasıydılar ve onun etkilerine açıkular. Bu etkiler hiç şüphesiz ki azınlığın kendi içinde de yankı buluyor ve saflaşmalara da yol açıyordu. Ne yazık ki bu yankılar hakkında yapılan çalışmalar henüz eksik. Cumhuriyet dönemi İstanbul Rum topluluğu hakkında Yunanistan'da yapılan çalışmalar da daha ancak yeni yeni nostaljik bir "kaybedilmiş vatan" edebiyatının dışına çıkıyor. Bu eksikliğin neden olduğu bilgisizlik neticesinde, canlı bir siyasal ve kültürel geleneğe sahip olan ve örneğin 1950'lerde dahi beş günlük ve üç haftalık gazete yayımlayan İstanbul Rum cemaatinde "muhafazakârlık" gibi bir tartışma hakkında, azınlık cemaatinin esoterik yapısına ilişkin birtakım yarı tarihsel yarı sosyolojik tespit ve genellemelerle yetinmek durumunda kalıyoruz maalesef.

İstanbul Rum topluluğu, Millî Mücadele'den, hem siyaseten Venizelosçu ve Kralcılar olarak ikiye bölünmüş, hem de muzaffer Türk milliyetçiliği karşısında hayli şaibeli bir konumda çıkmıştı. 1930'larda Türk-Yunan ilişkilerindeki gerilim azalıp, savaş sonrası durum normalleşmeye değin cemaatin konumu, Lozan'daki düzenlemelere karşın, bir hayli sallantılı olmuştu. Savaşın hemen ertesinde Papa Eftim önderliğindeki ekibin "Türkleşme" siyaseti bir ara hâkim olacaktı gibi bir durum belirdi, öyle ki, neredeyse Patrikhane dahi Papa Eftim'in denetimine geçecekti. Siyasal ve kültürel olarak hayli gelişkin bir topluluk olan Rumlar, bu sarsıntılı dönemin şokları karşısında içe kapandı. İşin en önemli yanı, Cumhuriyet dönemi iktisadi, siyasal ve kültürel Türkleştirme politikaları, bu sahalardaki Rum elitin tasfiyesini berabe-

rinde getirdi ve bu suretle de İstanbul Rum topluluğunun kamu hayatındaki ağırlığı bir hayli azaldı. Bu suretle, cemaatin toplumsal önderliğinde kilise hiyerarşisi öne geçti. Böylece cumhuriyetçi dönemin laiklik politikası İstanbul Rum topluluğu nezdinde çelişkili bir sonuç yaratmış oldu. Gerçekten de, Tanzimat döneminden itibaren Rum topluluğunun önderliği Patrikhane'den seküler siyasi-ekonomik elitin eline geçer ve cemaat işlerinde seküler elitin ağırlığı artarken, Cumhuriyet döneminde bu yönelim tersine döner. Patrikhane, özellikle 1920'lerin şokunu atlatmasının ardından cemaatin toplumsal hayatının örgütlenişine ağırlığına koyar.

Cumhuriyet devri Türkleştirme politikalarının İstanbul Rum topluluğu üzerindeki bir başka etkisi de cemaatin kendi içine dönmesi, otarşik bir yapı kazanmasıdır. Rum cemaati, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkleştirme siyasetine karşı sessiz bir direniş gösterdi ve kültürel kimliğini muhafaza etmeye dönük bilinçli bir tercih içerisinde oldu. Bu nedenle Rumlar, Papa Eftim'in neticede başarısız olan girişimi dışında, örneğin Yahudi cemaatinin önemli bir kesiminde görülen türde gönüllü Türkleşme'ye dönük bir eğilim göstermediler.

Böylece karma evlilikler, isim değişiklikleri ya da dilin kaybedilmesi gibi kültürel kimliğin kaybına yol açabilecek "tehditler" karşısında cemaat, etrafına kültürel kimliğini muhafazaya dönük kalın bir duvar ördü. Bu koruyucu duvar, etnik-dinsel kimliği muhafaza etmek adına cemaat bireylerinin, özellikle de genç kuşakların davranışları ve ilişkileri üzerinde hayli tutucu bir denetim mekanizmasının oluşumuna neden oldu.

Diğer azınlıklarda olduğu gibi, Rum cemaatinde de sürekli tehdit altında bulunduğu hissi, topluluk içi siyasal ya da kültürel ayrılıkların cemaati böleceği ve onu saldırıya açık hale getirerek varlığını

tehlikeye sokacağı şeklinde "millî birlik ve bütünlükçü" bir anlayışını hâkim kıldı. Bu sürekli teyakkuz hali ve kuşatılmışlık hissi, Rumların zaten dışlanmakta oldukları kamu alanlarından kendi rızalarınca da çekilmelerine neden oldu. Keza memleketin siyasal gelişmelerine ilişkin tutum da hep etnik-dinsel kimliğin muhafazası ve cemaatin devamı zaviyesinden değerlendirildi. Siyasal iktidarlarla iyi geçinmek ve dolayısıyla da onların hedefi olmamak cemaat önderlerinin karıksanmış tavrıydı. Bu nedenle cemaatin kültürel kimliğinin muhafazasına dönük talepler de hiçbir şekilde memleketin politik ahvalindeki genel bir değişim talebi ile bağlantılandırılmadı ve hükûmetlerle iyi ilişkiler kurarak uygun konjonktürde onlardan bir şeyler kopartmaya çalışıldı. Topluluğun siyasi yönelimi de böylece durumu idare etmeye kilitlendi.

Bu durumda Rum münevverler arasındaki arayış ve çatışmalar daha çok eğitim, dil ve edebiyat gibi kültürel meseleler üzerinde yoğunlaştı. Dolayısıyla okullar, cemiyetler ve edebiyat dergileri, doğrudan politik müdahalenin pek geçerli olmadığı koşullarda, politik ve kültürel çekişmelerin merkezleri haline geldiler. Örneğin Fener'deki Büyük Mektep (*Megali Sholi*) ve Beyoğlu'ndaki Zappion Kız Mektebi daha muhafazakâr bir yö-

nelime sahipken, yine Beyoğlu'ndaki Zografion Lisesi çağdaş eğitim yöntemlerine açık reformcu eğitimcilerin merkeziydi. 1944'ten 1950'ye kadar yayımlanan *Tehni* dergisi muhafazakârların en önemli yayın organlarından. Yenilenmeci kanadın oluşturduğu "Çağdaş Düşünce" (*Sinhroni Skepsi*) topluluğu 1945'te *Hronika* dergisini yayımlamıştı. Yine Panayot Abacı tarafından daha sonra çıkarılan *Pirsos* dergisi de yenilenmeci eğilimlendi. Dil meselesi de, yani Antik dile öykünen ağdalı *katharevusa*'nın mu, yoksa çağdaş gündelik popüler dil, yani *dimotiki*'nin mi eğitimde ve yazında kullanılacağı tartışması, tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi, muhafazakâr ve yenilikçi aydınlar arasında önemli bir tartışma alanıydı.

Bilindiği gibi, 1950'lerin ortalarından itibaren Rum karşıtı popüler milliyetçi hissiyatı kışkırtan ve onu sürekli olarak güncelleştiren Kıbrıs meselesinin gündeme gelmesi ve bununla bağlantılı 6-7 Eylül Olayları, 1964 sınır dışı etme operasyonu gibi uygulamalarıyla Rum cemaatinin sayısı hızlı bir düşüşe geçti. Bu durum, İstanbul Rum topluluğunun entelektüel üretim ve arayışlarını da kısıtladı. Aslında sanıldığından çok daha verimli olan bu düşünsel çabanın tarihi hâlâ yazılmayı bekliyor. □